

Szegvár

Vörös Gabriella: Régészeti kutatások 1988-1991 között a Dóczi-udvarház és a Károlyi kastély területén

Kérdés, hogy vajon érdemes-e, szabad-e közzétenni, olvasók elé tárni egy éppen csak megkezdett munkáról szóló beszámolót. Egy olyan munkáról, amely máris sok újat hozott, de az ásatások folytatása módosíthatja azt is, amit ebben a pillanatban biztosnak hiszek. Úgy gondoltam azonban, hogy mégis vállalnom kell ez utóbbi kockázatot, hiszen az ásatások idején annyi érdeklődést és támogatást tapasztaltam, hogy úgy éreztem, tartozom ennyivel: egy rövid beszámolóval az eddigi eredményekről.

1988-ban a volt megyeháza (jelenleg nevelőotthon) [1996-ig sic!]- rekonstrukciós munkálatai keretében felkérést kaptam régészeti kutatómunka elvégzésére. A feladat első pillanatra egyszerűnek és beláthatóan rövidnek ígérkezett: régészeti módszerekkel kellett bizonyítékokat szerezni arra nézve, hogy a jelenleg is álló és működő impozáns épületnek voltak-e - és ha igen, mikorból - előzményei. A történeti munkák szerint ugyanis a megyeháza valamikor Károlyi kastély volt, amit Károlyi Sándor a középkori Dóczi-féle udvarház romjain épített fel 1726-28 között.

A rom a Kurca-partról

Első szelvényünket tehát a belső udvaron jelöltük ki, végigfuttatva a főépület és a valamikori szállások (jelenleg foglalkoztatók) között. A főépület alapozásának alját jelenlegi járószintünkhöz képest -3,15 m-en találtuk meg! Az épületet vegyes falazással, kő és téglasorok váltakozásával emelték, és ami a lényeg: az alapozáson és a falazáson semmiféle átépítésnek nem találtuk nyomát! Megtaláltuk viszont az 1882-es színes birtokvázlaton ábrázolt kutat, amit feltehetően a megyeházával egy időben készítettek. Kutatóárunkba csak a kutat övezőtégla falazás esett, és mi meg is elégedtünk ennek dokumentálásával, hiszen a kút feltárása egymagában egy teljes ásatási szezon telt volna igénybe, és a mi feladatunk változatlanul az előzmények felkutatása volt. Ugyanebben a szelvényben leltük meg a 18. századi, szabályos formájú, hatalmas

meszesgödrt, amit szintén egyértelműen a megyeháza építéskor használtak.

Mielőtt továbbmennénk az ásatási beszámolóval - ami egyben az időben visszafelé haladást is jelent, nézzük meg, hogy honnan származik az ásatások megkezdéséig élő hiedelem, hogy a megyeházának középkorig visszamenő alapjai vannak?

A megyeközpont 1773 és 1884 között volt Szegváron, de idekerülését hosszas huzavona előzte meg. Az egyik döntő érv Szegvára kerülése mellett az volt, hogy gróf Károlyi Antal megvételre ajánlotta fel az akkor már (1767- sic!) dűledező kastélyát a vármegye részére. Úgy tűnt, hogy ilyen módon kevesebb ráfordítással, gyorsan sikerül megoldani a megyeközpont elhelyezésének nyomasztó gondját. Az 1768-ban felmért épületért a gróf 836 forintot és 30 krajcárt kapott. Ehhez képest hosszú időnek, majd öt esztendőnek kellett eltelnie addig, míg 1773. május 29-én megtartották az első szegvári megyegyűlést. Ráadásul az alispán 1772. december 17-i, a főispánnak írt levelében azt olvashatjuk a megyeháza ügyének állásáról, hogy e napig 16664 forintot és 18 krajcárt költöttek az épületre... Most már tudjuk, azért tartott ilyen sokáig és azért került ilyen sokba, mert vadonatúj, impozáns, emeletes épületet emeltek átépítés fejében. Hogy ez a máig élő ködösítés, félrevezetés kinek volt érdeke, talán soha nem tudjuk meg.

Az első hét sikertelensége után természetesen nem adtuk fel, hogy nyomára akadjunk a forrásokban emlegetett korábbi építményeknek, ezért úgy döntöttünk, hogy a kutatást a támfalakkal ölelt, régész által sohasem kutatott (hihetetlenül nagy előny!) területen folytatjuk. Az 1882-es színes birtokvázlatról a ma is álló épületegyüttes (foglalkoztató) segítségével szinte centiméter pontossággal vissza lehetett mérni az 1905-ben elbontott vármegyei börtön helyét. És valóban! A II-III. szelvényünkben hamarosan kirajzolódott a börtön széles (1,3 m) és a várnagyi épület keskenyebb (0,7 m) alapozásának a helye. Mint később kiderült, a börtön bontásánál alapos munkát végeztek: az alapozás aláig minden hasznosítható építőanyagot kiszedtek, az alapozási árokban csak a visszafolyt és temetődött habarcsos, téglás építési törmelék maradt meg. Arra, hogy mégis jó helyen járunk, ha itt keressük az előzményeket, két dolog utalt. Egyrészt, hogy a várnagyi épület alapjától alig több mint négyméternyire tégláégető kemence sarkát sikerült megfigyelnünk. Minden jel arra mutatott, hogy Károlyi Sándor építkezési munkáihoz nélkülözhetetlen égetőkemence nyomaira bukkantunk. Az 1726-28 között végzett nagyarányú munkálatokhoz szükséges téglát ugyanis - a gróf naplóbeli feljegyzése alapján tudjuk - itt helyben végezték, ezzel is csökkentve az építkezés költségeit. (A gróf nagyon körültekintő és máig példamutatóan takarékos volt, ez derül ki naplójegyzeteiből.) Az égetőkemencét sem tártuk fel, így pontos méreteit nem tudjuk, de legalább 15 méter hosszú, és két méter mély lehetett. A téglák kiégetése után feleslegessé vált, ezért homokkal tömték be. Még korábbi időszakra utalt annak a gödörnek a leletanyaga, amelyet a börtön keleti zárófala alatt találtunk. A fazekak, tálak töredékei a Dócziak időszakára, a 15-16. Századra utaltak.

A börtön a 20. sz. elején

Az első ásatási szezon utolsó kutatóárka hozta el a következő évek reménységét, ugyanis a támfalig futó árok aljában alig fél méter mélységben egy téglából épített pince zárófala, rövidebbik oldala rajzolódott elő, keskeny kibontható belsejéből pedig jól korhatározható, a 15-16. század fordulójára tehető gazdag leletanyagot emeltünk ki. A leletek között budai márgából faragott reneszánsz faragványtöredékek bizonyították, hogy itt valamikor a Dócziak idején pompázatos, gazdag épület, udvarház állott.

A pince lejárata

1990-91-ben feltártuk a reneszánsz pincét, és újabb kutatóárokokkal szeltük át a támfalak övezte területet. Kiderült - amit már korábban is sejtettünk -, hogy ez a kiváló adottságokkal rendelkező terület az őskortól kezdve lakott volt. Közvetlenül a Kurca partján található magaslat mindig száraz, vízmentes lehetett, ugyanakkor félig természetes vízjárás ölelte át, a másik oldalról pedig valószínűleg járhatatlan nádas, mocsaras rész övezte. A legkorábbi leleteink - jelenleg - a rézkor időszakából ismeretesek erről a területről. Megtaláltuk nyomait a szarmaták falujának, a honfoglaláskor időszaka után pedig Árpád-kori falu régésztileg megfogható és azonosítható nyomai is feltáruktak kutatóásóink nyomán. Az Árpád-kori falu emlékeinek felfedezése azért jelentett különösen nagy örömet számunkra, mivel kézzelfogható bizonyítékára akadtunk egy

középkori falu forrásokban fennmaradt nevének etimológiájára. A SZEG elnevezés - ugyanúgy, mint ahogyan ez például Szeged elnevezésének egyik magyarázataként is felmerült - azt sugallja, hogy a falu valamilyen szegletben - esetünkben a Kurca kanyarulata által alkotott szegen - helyezkedett el. A történészek által is gyakran emlegetett és kézenfekvő magyarázat nyert most bizonyosságot azzal, hogy

sikerült feltárnunk az Árpád-kori Szeg falujának részletét; szabályos, enyhén kiégetett tárológödröket, bennük bekarcolt vonalakkal díszített fazekak töredékeit. A falunak csak kicsi részlete maradhatott meg, hiszen évszázadokon keresztül folytak építkezések a stratégiai is kitűnő fekvésű "szeg"-en. Egyáltalán nem csodálható, hogy a vidék urai két alkalommal is birtokaik központjával választották az évszázadok során. Ez a választás aztán komoly hatással volt a környék, de természetesen leginkább a falu életére, fejlődésére.

Szegvár településtörténetének kiváló kutatója, Herczeg Mihály részletesen feldolgozta a községre és szűkebb körzetére vonatkozó írásos adatokat. A források arról vallanak, hogy a 13. Századtól gyakran cserélt gazdát a környék. Birtokolta Pósa comes, majd Gutti Ország Mihályhoz és Nádasdi Ongor Jánoshoz került. A 15-16. Század fordulójától a tehetséges és ambiciózus Dóczi család birtokolta, ekkor épült meg az első maradandó, alapjaiban és részleteiben máig szemlélhető rangos udvarház a Kurca magaspartján. Fénykorát minden valószínűség szerint Dóczi János idején (1506-1534) élhette, aki királyi főkamrás volt és 1527 után Szapolyai János kincstartójának tisztét töltötte be.

Ennek az időszaknak az emléke az előbbieken is említett téglapince, melynek alapterülete 8 x 16 méter volt. A 2,5 méter magas oldalfalakon kívül a boltív indítása is megmaradt, valamint a hosszú, lejtős pincegádor, a bejárati ajtó boltíves részleteivel és az ugyancsak téglából rakott küszöbvel. A pincét - valószínűleg már a 16. század végén - feltöltötték. Feltáráskor nagyon sok értékes és történeti szempontból fontos leletet találtunk. Közülük is kiemelkednek a különböző vaseszközök: sarlók, fejsze, ásópapucs, nádvágó, patkók, kalapácsok, rengeteg szeg, vasalás, lánc, stb. A kerámiaanyag összetétele majd restaurálás után szemlélhető igazán. Kiemelném közülük egy kínai porcelán csésze töredékét. Ebben az időszakban jelennek meg első példányaik Európában és hogy Szegvárra is eljutott közülük egy, a helység egykori fényét és birtokosának gazdagságát bizonyítja.

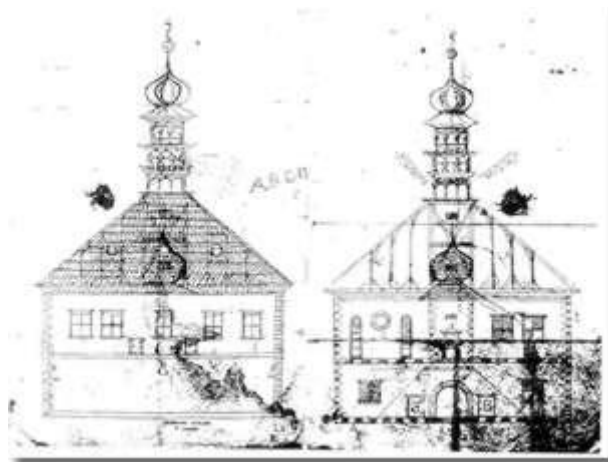
A pincegádor

A legmeglepőbb a kőfaragványok sokaságának előkerülése volt. Közel félezer darabot gyűjtöttünk össze, ami alföldi viszonylatban egyedülálló! Közöttük a legtöbb épületelem töredéke: mészkőből és homokkőből faragott ablak, illetve ajtókeret-párkányzat maradványa volt. A legszebbek a budai márgából faragott leveles-virágos mintás épületdíszek darabjai. A latin szövegtöredékek összefüggéseit és jelentését sajnos csak sejtethetjük, megfejteni egyelőre - mert nagyon töredékesek - nem tudjuk. Egy csigalépcsőelem arra utalt, hogy a szépséges és töredékeiben is hatalmat és gazdagságot árasztó darabok többszintes épületet díszíthettek. A pince fölött azonban - mivel nagyon keskenyek az alapfalak - nem állhatott téglá-, illetve kőépület. Több, mint valószínű tehát, hogy a pince csak egy kis részlete lehetett a középkori épületegyüttesnek, és hogy a további kutatások során esélyünk van újabb épület vagy épületek feltárására.

Valószínű, hogy az udvarház hanyatlása Dóczi János halálával kezdődött, akit Szapolyai Jánoshoz való hűtlensége miatt kivégeztek. Szegvár Mágocsy Gáspár birtokába került az 1550-es években. A török dúlásnak Szegvár is áldozatul esett: 1596-tól elnéptelenedik, pusztaként említik.

A helység történetének újabb felívelő - bár igen rövid szakasza a Károlyi családhoz köthető 1722 és 1767 között. Károlyi Sándor ugyanis nemcsak megszerzi a területet, hanem gyorsan növekvő alföldi birtokainak központjával is választja és nagyarányú építkezésekbe kezd 1726-ban. Természetesen, ahogy haladunk előre az időben, úgy szaporodnak, szélesednek, színesednek forrásaink is. A Károlyi-féle időszakból nem csupán a gróf itteni építkezéseit leíró naplórészletét ismerjük, hanem rendelkezünk Bél Mátyás leírásával 1730-ból (tehát az építkezések után szinte közvetlenül), és ismerhetjük Ruttkay térképét 1755-ből, amely ábrázolja magát a kastélyt is. Ráadásul 1991-ben

Herczeg Mihály egy 1732-ben készített leltárt fedezett fel, így elmondható, hogy az ásatások eredményei jól kontrollálhatók, ellenőrizhetők.

A kastély újjáépítési terve 1723-ból
(A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1995, 25-26.)

Bél Mátyás rövid, tömör leírását Lakatos Pál igényes és körültekintő fordításában érdemes szó szerint idézni: "Szögletes erősséget jelent, a szerkezete egykor ilyen volt. Ugyanazon a helyen állt (a Dóczy-udvarház -sic), ahol most gróf Károlyi Sándor négyszögletű toronyhoz hasonlatos építményű lakóháza áll két mérfölddel Vásárhely városa fölött a Kurca partján a Kondora és a Kórógy mocsarai közt. Közülük az utóbbi feléje folyva, az előbbi pedig visszafelé folyva a kastélynak komoly erősségül szolgált. A szóban forgó lakóházat valamikor a szomszédos erőd köveiből építették, mely Szent György néven Szegvár alatt terült el. Gróf Károlyi Sándor birtokához tartozik, az ő intézői laknak benne. Alsó részeiben bolthajtások, kamrák, borospincék vannak, a középső szinten a palota ugyanolyan nagyszerű, mint az egész építmény. Ami fölött van, két szobácskára oszlik, a lépcsőházban előtér is

van. Azután van a tető, ami mindenütt fallal van körülvéve a kilátás céljára. Tetejéről az egész megye látképe előtűnik. Nyáron az állandó légmozgás miatt igazán egészséges és hűvös lakás, télen azonban a tüzelőhiány miatt kellemetlen és hideg." Számunkra két lényeges eleme van a leírásnak. Egyrészt, hogy korábbi előzményeket említ, valamint, hogy "erősség", tehát erődített, megerősített hely volt a Károlyi-féle időszakot megelőzően is Szegvár. Az 1732-es leltár - Herczeg Mihály jóvoltából tudom - "öreg árkot" említ. Tehát feltehetően már korábban, talán a Dóczyak idején is falakkal, árkokkal körülvett, alföldi viszonylatban feltétlenül "vár" benyomását keltő hely lehetett. Az 1991-es ásatások során kutatóárkaink két, egymással párhuzamos árkot is metszettek. A szélesebb és mélyebb a jelenleg is álló keleti, legújabb kori kerítésfal alá megy, az aljáról előkerült 1800-as érem arról vall, hogy még a vármegyeközpont itteni időszakában is használatban lehetett. A metszetekből kiderült, hogy többször megújították. A keskenyebb, meredek oldalú árokról csak sejthetjük, hogy ez lehetett a korábbi, de a határozott állásfoglalás még elhamarkodott lenne. A ma is álló - néhol bizony már erősen omladozó támfal építési idejére és elkészítésének módjára több adatot is találtunk. A leglényegesebb, hogy építéskor átvágták a 16. század végén betemetett pince ÉNy-i sarkát, tehát annál csak jóval későbbi lehet. A megépítését nagy szakértelemmel és gondossággal végezték: egyenletesre nyesték a Kurca természetes magaspártját, majd szíjas, jól tömöríthető, agyagos feltöltést döngöltek a természetes magaspárt és az épülő támfal közé. A döngölést és az építést egymással párhuzamosan, folyamatosan végezték. Ebbe a feltöltésbe került be egy másik 1800-as pénzérme, ami arra utal, hogy a támfal most is szemléltető részei nem lehetnek korábbiak a 19. század elejénél. Erről vallanak a bedöngölt agyagba elvélve bekerült legfiatalabb leletek: mázas kályha és cserépedények töredékei is. Természetesen ez a körülmény nem zárja ki a Kurca felőli oldal korábbi megerősítésének lehetőségét sem, mindenesetre az általunk kutatott szakaszon ennek a megerősítésnek nyomát nem találtuk.

Ruttkay 1755-ös térképén, a közvetlenül a Kurca partján jelzett magaslaton emeletes, kúpos tetejű kastély áll, keleti oldalán található a lépcsős feljáró. A rajzoló egy alacsonyabb és egy szorosan hozzáépített magasabb épületet érzékeltet, az utóbbi az északi oldalon található.

A térképről leolvasható adatok jól összevethetők Bél Mátyás leírásával, és az 1732-es leltár adataival, valamint a vármegyei átadás előtti felméréssel.

Az eddigi régészeti kutatások bebizonyították, hogy Károlyi valóban a Dóczi-féle építményeket is magábanfoglaló, azok maradványait is felhasználó kastélyt emelt. Építményének széles, masszív alapozása a 15-16. Századi pince hossz tengelyével párhuzamos, annak egykori aljáig hatol. Az épületen belüli osztófal emelésénél felhasználták az egykori pincegádor nyugati falát, ugyanakkor a gádor lementelét feltöltötték, elfalazták. A kastély keleti oldalán található bejárat árkádos részletét is sikerült megtalálni. A falazás alatt feltöltött és leletekben gazdag, kiégetett középkori gabonatároló-gödröket tárunk fel.

Nem tudom elhallgatni azonban, hogy a reménykeltő, évről-évre előrevivő eredmények mellett egy soha el nem felejthető tragikus ténnyel kellett naponta szembenéznünk. Az évezredek emlékeit magábazáró "szeg"-en az évezredekben keresztül megőrzött emlékek nagy részét az 1960-as években hatalmas szennyvízszikkasztó építésével tették barbár módon és visszavonhatatlanul tönkre. Valószínű, hogy ennek az építkezésnek esett áldozatul a középkori építmények egy része, és ma már tudjuk, hogy Károlyi kastélyának nagyobbik fele. Úgy "sikerült" a község központjában szétrombolni múltjának legértékesebb szeletét, hogy erről nem szerezhett tudomást egyetlen szakember sem.

A pincelejáró alulról

Dr. Vörös Gabriella